

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2013

NR 1

2013-02-10

Föreningens årsmöte hålls i Hjo! Hjo 600 år

Det finns flera förklaringar till ursprunget för namnet Hjo. Enligt en populär historia ska namnet härstamma från att en munk som överraskats av ett plötsligt oväder på Vättern, och spolats upp på stranden uttalat de latinska orden *Hic jacet otium* – 'Här vilar friden'. Genom att ta begynnelsebokstaven i varje ord bildades ordet "Hjo". Detta är dock med all sannolikhet enbart en skräna, vilket bland annat styrks av att ortens namn tidigare stavades annorlunda än idag. En annan mer trolig förklaring till namnet Hjo bygger på att vattnet i Vättern vid Hjoåns mynning blev grumligt, eller som man sa hjolmigt. Hjo ska då vara en förkortning/förenkling av att man kallat platsen för till exempel *Hjolmet* eller *Hjolv*.

Hjo var Västergötlands hamnplats vid Vättern. Den stod för förbindelserna österut till den under senmedeltiden viktiga staden Vadstena och till Hästholmen. Vadstena kloster hade ett eget hamnmagasin och gård i Hjo. Förutom stadskyrka och ett härbärge för de resande saknade Hjo kyrkliga inrättningar under medeltiden.

När staden erhöll stadsprivilegier är inte känt, troligen i början av 1400-talet. Den första bevarande skriftliga uppgiften om Hjo som stad finns i Erik av Pommerns skattebok från

1413. Den noteringen är också orsaken till att Hjo kommun 2013 kommer att fira 600-årsjubileum. 1586 förnyades stadens äldre privilegier, vilka stadfästes och utvidgades. Hjo förblev dock en mycket liten stad, man hade år 1805 350 innevånare. Anläggandet av Göta kanal innebar dock ett uppsving för staden, 1854 stod den nya hamnen färdig, vilken ansågs vara den bästa vid Vättern. 1873 invigdes den smalspåriga järnvägslinjen till Stentorp vid Västra stambanan (Hjo-Stenstorps Järnväg) och 1878 invigdes Hjo badanstalt, vilken lockade rika besökare, och Hjo fortsatte att växa även efter att Vätterhamnarna förlorat sin betydelse. 1880 hade staden 1 446 invånare och 1910 2 268 invånare.[4]

Hästholmen, som var östgötasidans motsvarande hamn, har inte haft samma utveckling.

Trästad Hjo har tilldelats Europa Nostras hedersmedalj "för det beaktansvärda bevarandet av den samlade trästad Hjo, vilket inneburit ett bibehållande av dess särprägel och charm".

Allt detta ovan enligt Wikipedia

Årsmötesprogrammet finns på sista sidan

Föreningen för Västgöralitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 031-44 04 53
b2_gods@hotmail.com

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vregion.se

Årsavgift 2013: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Monica Green, Falköping
Thomas Gunnarsson, Fotskäl
Margareta Hjorth, Lidköping
Anneli & Sven-Erik Johansson, Skara
Morgan Johansson, Skoghäll
Margareta Lönnerud, Lidköping
Lena Neuendorf, Göteborg
Fredrik Nilströmer, Dalsjöfors
Gustaf Nilströmer, Borås
Åke Olsson, Alingsås
Margaretha Rehnberg, Mariestad
Per Göran Schill, Örebro
Eren Svensson, Tvärred
Gunvor Thorson, Vänersborg
Kristian Wirsén, Bankeryd

Visst var kvinnor egna företagare

Att gifta kvinnor skulle vara egna företagare på 1600-talet ansågs förr som en orimlighet av forskarna, men i Göteborg förr och nu 2012 får vi veta att det visst går att hitta sådana företagsamma kvinnor på Västkusten. Tack vare att det ovanligt nog finns journaler bevarade så kan man se hur det även fanns handelshus styrda av kvinnor.

Att änkor kunde ta över och fortsätta makens verksamhet var inte helt ovanligt, men här har fruarna haft egen verksamhet parallellt med makens. Och det har verkligen varit egen verksamhet, det går att se hur maken ibland fakturerats av sin fru.

Det är Christina Dalhede som forskat i gamla handlingar och funnit framstående kvinnliga företagare inte bara i Göteborg. Även i exempelvis Vänersborg har hon hittat exempel. Vad som möjligen ger anledning till funderingar är att kvinnorna i nästan alla fall har namn som tyder på att de är födda nere på kontinenten, och deras handel drivs oftast med hamnar i andra länder. Så kanske handlar det om kvinnor ur framstående handelsfamiljer i Holland eller Tyskland, som där lärt sig handel och kanske även har familjens ekonomiska stöd. Det skulle då handla om en gynnad grupp, kanske hade de svenska kvinnorna det inte lika lätt.

Detta nummer av Göteborg då och nu innehåller en rad faktarika artiklar om bl a Hollandshandel i Nya Lödöse och nödbostäder i Majorna.

Med Charlotta Hanner Nordstrand som ciceron kan vi också ta del av kvinnliga konstnärers liv och villkor för 100 – 150 år sedan. De var inte alla satta på undantag, tvärtom var de kvinnliga konstnärerna i Göteborg ganska framgångsrika under 1800-talet. Det fanns rentav utbildning som siktade på kvinnor under 1800-talet. Men in på 1900-talet blir det kärvare. De manliga konstnärerna inser att kvinnorna kan vara farliga konkurrenter och då är de inte längre lika populära. Kanske är ett skäl dessutom att de kvinnliga konstnärerna ofta kommer från rätt välbärgade familjer, de anses väl inte behöva inkomsterna lika mycket som männen.

Som alltid är det faktarika och utförliga artiklar om rader av företeelser i Göteborg förr. Möjligen verkar uppsatserna mer vända sig till akademiska kretsar och mindre till de vanliga hembygdsvännerna.

Hans Menzing

Göteborg förr och nu 2012. Göteborgs Hembygdsförbunds Skriftserie. Redaktion: Lars Olof Lööf, Marie Björk och Kjell Nelson. 190 sidor.

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rebnstroem@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrebnstroem.se

Nostalgi från ett Skaraborg i bakvatten

Skaraborgs Akademi bildades 1998 och i den ingår en rad vittra och konstnärliga ledamöter som vill slå vakt om en Skaraborgs identitet. För den skull har man gett ut några årsskrifter kallade Snille och Blixt med bidrag av akademiledamöterna. Man har också för sed att utse en Hedersskaraborgare och utdela en utmärkelse för årets bästa avhandling vid Skövde Högskola. Naturligtvis har man också en högtidlig årssammankomst under ledning av en preses. Den nuvarande är professor emeritus Arne Zettersten, språkvetare och gammal Lidköpingsstudent. Årssammankomsten hölls nyligen i Gamla Rådhuset och där utsågs Falköpingssonen Frans Helmersson, cellist och professor, till Hedersskaraborgare för att han "dragit cellostråken från Skaraborg ut i världen". Anna Syberfeldt fick pris för bästa avhandling, resultaten från hennes forskning har publicerats i ledande vetenskapliga tidskrifter.

I år har Akademien gett ut en bok som man kallat Mitt Skaraborg och i den bjuder författarna på en à la carte av välskrivna artiklar, som innehåller roliga bilder och minnen från deras Skaraborg.

Arne Zettersten menar att även om länet Skaraborg gått upp i rök så lever begreppet Skaraborgare. Skämtsamt påpekar han att inte minst snapsvisan "Hej bonnapöjka ifå böga emella Vänern och Vättern" bidrar till det. Helena Stålnert, uppvuxen i Skövde, f d chef för TV Aktuellt, är bekymrad för att Skaraborg hamnat i medieskugga, inte ens TV:s Västnytt bryr sig om vad som händer och sker i det gamla länet. Som väl är, skriver hon, finns det lokaltidningar som sköter nyhetsbevakningen på ett

utmärkt sätt. Sören Holmberg, född i Skövde, och välkänd från valvackor tycker också att Skaraborg hamnat i periferin. Det var ju dock här som grunden lades till Sverige för tusen år sedan. Men Holmberg visar att Skaraborgarna i sitt röstande och i sina ideologiska åsikter förkroppsligar hela riket. Som länet röstar och tycker, röstar och tycker också Sverige. Det har han statistiska bevis för.

Glaskonstnären Åsa Brandt berättar fängslande om sina barnomsår i Lyrestad och har också letat fram ett tidstypiskt skolkort. En nostalgisk skildring av Moholm på femtiotalet bjuder den f d professorn Sören Häggroth på och Barbro Lennér Axelsson minns hur det var att vara lanthandlardotter i trakten av Kungslena.

Botaniska strövtåg skriver Karl-Erik Tysk om och erkänner att namn som Skogastorpskärret och Österplana hed får hans hud att knöttra sig. Där och på andra kalkrika marker frodas de orkidéer som har sina huvudsakliga förekomster i Skaraborg. Tysk avslöjar sig som en sentida Linnéan.

Att Olof Lagercrantz var från Falköping påminner poeten Jan Mårtenson om och också att Lagercrantz tillbringade många somrar i Broddetorp och där inspirerades till dikter om det Skaraborgska landskapet. Han hade ofta bjudit Gunnar Ekelöf till sig och denne satt i sin husvagn med en flaska konjak och diktade. Mårtenson påstår att Ekelöf är en av de få som kunde skriva bra poesi i berusat tillstånd.

Marianne Ahrne erkänner i sitt bidrag att hon inte kunde begripa vad som menades med "Man völa ente gammelvåla" men det hade Bengt Knutsson klarat av. Han talade västgötska som barn och lärde sig rikssvenska först i skolan. Knutsson är expert på både klassisk arabiska och talad arabiska och i Alexandria fick han en uppenbarelse: Det finns paralleller mellan västgötska och semitiska språk, vissa ljudfenomen i västgötskan kastade ljus över svårinlärda uttal i de semitiska språken.

Medlemmen i Svenska Akademien, författaren, antinazisten, chefredaktören och kulturentusiasten Torsten Fogelquist, var född i Lidköping 1880 och bokförläggaren Trygve Carlsson portätterar honom med respekt och kunskap.

Boken Mitt Skaraborg bjuder på omväxlande läsning och är en kärleksförklaring till ett län som råkat i bakvatten men ändå stolt slår vakt om sin historia och kultur.

Tore Hartung

Mitt Skaraborg. Utgiven av Skaraborgs Akademi. Redaktörer: Niklas Schiöler och Karl-Erik Tysk. 120 s. Boken kan beställas hos Karl-Erik Tysk, tel 0702132044

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

Ö P P E T T I D E R

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00

Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Vapen med proveniens

Släkten Bilberg och dess heraldik

Ryttmästare Gustav Otto Bilberg, 1684 – 1743, ägde Qvarsebo (Kvarsebo) säteri i Mossebo socken. Han var en mycket stridbar herre och inte alls omtyckt i socknen. Bilberg var upphov till att det blev stor osämja med rättegång som följd. Bland annat ett stort slagsmål i Mossebo kyrka 1726. Han påstod också det orimliga vid rättegången, att kyrkan tillhörde honom och hans familj, och kallade den för "Qvarsebo Kyrka".

Trakten kring Mossebo kyrka har tidigt varit bebyggd. I ett cirka 900 meter norr om kyrkan beläget gravfält har ett gravröse, innehållande en mindre hällkista, undersökts. Dess ålder uppskattades till 3 500 – 4 000 år.

Platsen där kyrkan är byggd har troligen varit en offerplats från första början. För ungefär 2 000 – 2 500 år sedan också använd som begravningsplats. Därom vittnar de brandgravar som hittats i kyrkogården. Den nuvarande kyrkan i Mossebo har haft ett flertal företrädare.

I trakten fanns ursprungligen tre medeltida kyrkor, vilka vid slutet av medeltiden var så förfallna, att de inte kunde användas för gudstjänster utan dyrbara reparationer. Då beslöt man sig för att bygga en gemensam kyrka, Mossebo kyrka. Redan år 1624 var dock denna kyrka i så dåligt skick, att den revs och en ny kyrka uppfördes år 1624, på den nuvarande kyrkans plats, vilken i sin tur ersattes av den nuvarande kyrkan år 1773.

Mossebo kyrka i Västergötland. Exteriören sedd från nordväst med sockenstugan i förgrunden.

Foto: Kyrkans vykort.

I juli år 1726 utbröt stor osämja, med rättegång som följd, mellan Mosseboborna och ryttmästaren Bilberg på Qvarsebo säteri. Upprinnelsen till det hela var, att Bilberg gjort en överenskommelse med församlingen, att han mot vissa reparationer i kyrkan skulle få bruka läktaren för sig och sin familj. Denna reparation kom dock aldrig till stånd, men Bilberg lät utan lov av församlingen bygga om läktaren till sin egen fördel. Samtidigt tog han upp ett stort hål i kyrkans tak för att sätta in ett fönster. Det blev dock aldrig ditsatt, utan församlingen fick själva laga hålet. De som utförde detta arbete ilsknade till och rev ner den dörr som Bilberg låtit sätta upp till läktaren. Efter några dagar lät Bilberg åter sätta dit dörren, vilken senare åter revs ned och våldsamheter utbröt, då förutom dörren också flera stolar (bänkar) blivit fördärvade. Bilberg lät åter sätta dit dörren och laga stolarna samt försåg läktardörren med lås. Vid gudstjänsten söndagen därpå hade ett

flertal bönder och drängar rivit bort låset och i god tid tagit läktaren i besittning. När Bilberg anlände med sin familj blev det ett förskräckligt oväsen, då också prästen försökte tala de inblandade tillrätta. Efter en stund gick bönderna och drängarna ner från läktaren, men Bilberg var så uppretad att han tog deras hattar, trampade på dem och kastade sedan ner dem på kyrkogången.

Det inträffade hade även spritt sig över sockengränsen, så vid gudstjänsten söndagen därpå, hade ett antal "bredaxlade drängar" från Arnås och Algutstorp kommit till kyrkan. När Bilberg anlände med sin familj och tog plats på läktaren, gick dessa drängar och några andra sockenbor upp till Bilberg och under stort oväsen körde de ut både honom och hans familj. Därefter tog de själva plats på läktaren. Då var måttet rågat för Bilberg som omgående gjorde en anmälan till Göta hovrätt i Jönköping.

Rättegångens utslag blev att Bilberg förlorade striden med församlingen och fick inte behålla sina stolar på läktaren. Han blev därför hänvisad till de stolar nere i kyrkan som var reserverade för folket från "Qvarsebo säteri", vilka under rättegången Bilberg hävdade att han inte kände till. Däremot skulle han få ersättning för de kostnader han haft i samband med reparation av orgelverket, som också skadats i tumultet, samt för den räkning som han tidigare överlämnat och som rätten bestämt till 26 daler 12 öre silvermynt. Församlingen å sin sida fick plikta 33 marker silvermynt för olovlig ombyggnad av läktaren och fick ett vitesföreläggande om 20 daler silvermynt, och att inom fjorton dagar återställa stolarna på läktaren i sitt ursprungliga skick. De skulle dessutom betala Tingsrättens ledamöter underhåll och resor med 66 daler 18 öre silvermynt.

Herrskapet Bilberg hade dock genomgående ekonomiska bekymmer. Ryttmästare Gustaf Olof Bilberg pantsatte vid ett tillfälle halva Qvarsebo till löjtnanten Gustaf Skarp, adlad Rutensparre, vilken kanske är mest känd för den moderna människan i och med att han på 1740-talet anlade det i Sverige äldsta nu i bruk varande glasbruk, Limmareds glasbruk. Brukets huvudprodukt är flaskor för det världsberömda vodkamärket Absolut, samt även barnmatsburkar.

Familjen Bilberg ställde inte bara krav på Mossebo kyrka och dess församling. Av en inventarieförteckning från 1726 framgår att "Wälborne Ryttmästaren Gustaf Otto Bilberg skiänkt En liuscrona af Messing år 1725 som ähr både stor och Prydelig, dess Fru Wälborna Maja Lisa von Hofdahl förährat til Kyrkian en Röd Mässhake af Sidentyg mäd silfverblommor samt Kårs på ryggen af Silfver Spetsar, och grönt foder". Vidare, enligt inventarieförteckningen från 1749 framgår också att: "Et wackert Parten mäd drifvit arbete, skiänkt af framledne Ryttmästaren wälborne Herr G. O. Bilberg och dess fru mäd bägges deras Namn, väger 9 lod", samt "En Mässhake af Rödbrunnt sidentyg mäd gullblommor utij till Kyrkian förährat af wälbenämnda Fru Maria Elisa von Hofdahl 1727".

Familjen Bilberg på Qvarsebo har även efter sin bortgång lämnat intryck i Mossebo socken. Detta i form av en donation, som inleds: "Ehuruwäl en gäwa eller testamente av den 2dre juni innevarande år 1802 endast är given till Mossebo socken och dess församlings fattiga, utan att kyrkan däruti blivit nämnd, och efter ordalydelsen sålunda nämligen: att till fattiga änkor, fader- och moderlösa barns understöd, jämte andra nödlidande och sängliggande uslingar uti församlingen, anslås en summa, stor Ettusende Sexhundrade RB gångbart mynt, såsom ett oföränderligt kapital, förvaltas och förräntas under kyrkans föreståndares tillsyn och ansvar etc". Undertecknat "Näsbyholm den 20 september 1802, F. Otto Bilberg".

Denne Fredrik Otto Bilberg, amiralskapten och major, var son

Inom en vapenmantel, ett minnesmärke med adliga ätten Bilbergs vapen, flankerat av trofégrupper.
Foton: Bengt O Nilsson.

av herrskapet Bilberg på Qvarsebo. Född 1722, död 1806 som den siste av ätten. Det finns anledning att tro, att det var han som lät uppsätta det minnesmärke med ättens vapen i kyrkan, möjligen vid Qvarsebo-bänken i kyrkan, eller som ett minnesmärke över sig själv och föräldrarna. Minnesmärket, som saknar inskrift, är endast 60 cm bred och 46 cm hög, varför det skulle passa utmärkt som en markering på en herrskapsbänk exempelvis. Under vapenskölden ses insignier för en RSO-riddare, vilket utmärkelse amiralskaptenen var ensam om i släkten att uppnå.

Ryttmästare Bilbergs far, Johannes Bilberg, föddes i Mariestad i november 1646. Från 1701 fram till sin död 1717 var han biskop i Strängnäs, i vilken domkyrka han också fick sin lägerstad 26 mars samma år. Han hade säkert också ombesörjt om en plats där för sina efterlevande. Ryttmästare Bilberg hade flera strängar på sin lyra. Före sin militära karriär tjänstgjorde han som lektor vid Strängnäs gymnasium, då han bland annat också utgav årliga almanackor. Hans timglas sinade ut 1 mars 1743. Han begravdes sannolikt jämte fadern i Strängnäs domkyrka, där hans huvudbaner också sattes upp.

Modern, Margareta Staaf, överlevde både maken och sonen och dog på Näsbyholm i Härads socken, i augusti 1759.

Foto: Bengt O Nilsson.

Biskopsfamiljen i Strängnäs hade, förutom ryttmästare Bilberg, också fött ytterligare tre barn till världen, döttrarna Hedvig Eleonora Bilberg, som "var ett lärt fruntimmer och skrev även fransk vers" och Christina Sofia Bilberg, vilka båda jämte bröderna adlades 1712, samt sonen, kammarrevisionsråd Carl Gustaf Bilberg till Näsbyholm i Härads socken i Södermanland, vilket han gjorde till fideikommiss för sin ätt. Det var sannolikt också han som föranstaltade om familjegraven i Härads kyrka. Huruvida han också bidrog med medel för detta, är inte känt, men troligt.

Härads kyrka sedd från sydväst. Norra korsarmen uppfördes åren 1758-60. Den fick i sin källarvåning inrymma ett gravvalv för den adliga familjen Bilberg. Kammarrevisionsrådet Carl Gustaf Bilberg hade 1758 gjort Näsbyholm till släktfideikommiss. Sedan 1938 står kyrkans orgel på den så kallade Näsbyholmsläktaren i norra korsarmen.

Foton: Bengt O Nilsson.

Bengt O Nilsson

ANTIKVARIAT RIDDAREN

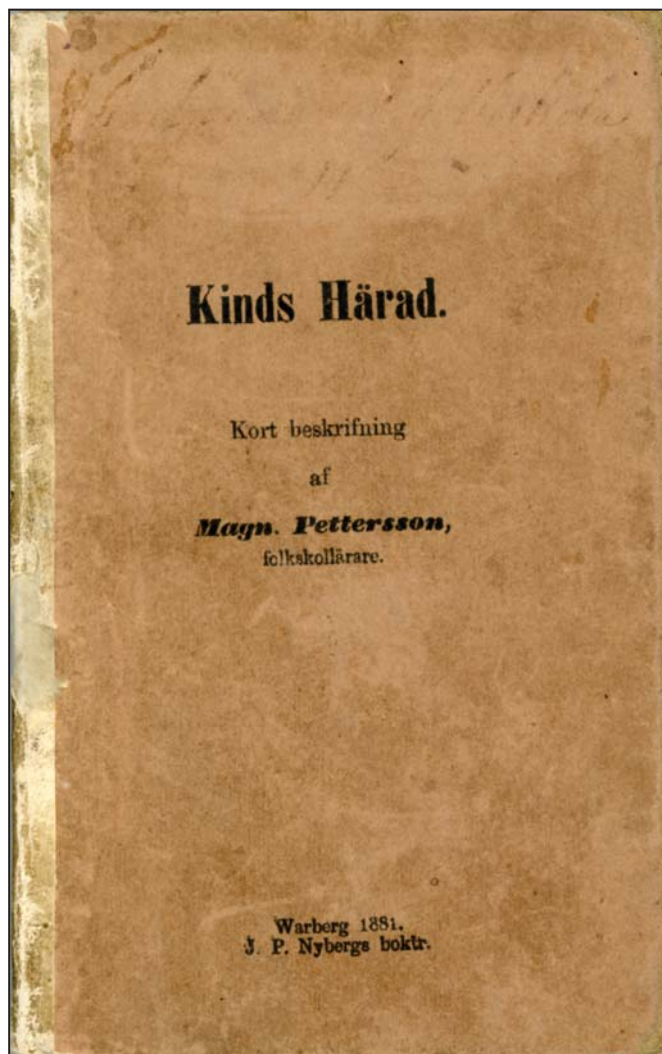
Säljer, köper & värderar litteratur

Mats Bergström
Bokhandlare

Sveagatan 7
541 44 SKÖVDE
Mobil 0706-747574
Hem/Fax 0511-812 48
timmersdala.interior@telia.com

Öppettider ring för information

Pettersson skrev rar bok om Kind

Säll är den boksamlare som är ägare till ett exemplar av *Beskrifning öfver Kinds härad* av Magnus Pettersson. Inte nödvändigtvis för att bokens innehåll är så märkvärdigt utan för att den är så sällsynt, trots att den kom ut i tre upplagor, 1881, 1896 och 1900. Den första upplagan, tryckt i Warberg 1881, är så ovanlig att den nästan inte finns. I katalogen för en bokauktion med Föreningen för Västgötalitteratur våren 2010 fanns den dock med anmärkningen: ”En av västgötalitteraturens allra mest sällsynta böcker finns med på auktionen. Det är Magnus Petterssons beskrivning över Kind, originalupplagan från 1881. Ett något vattenskadat exemplar. Men, hur många har överhuvudtaget sett denna bok?”

Författaren till denna eftertraktade bok, Magnus Pettersson, är mest känd i Kind med omnejd som folkskollärare i Ambjörnarp och Sjötofta i Tranemo kommun, nära gränsen mellan Västergötland och Småland. Sten Strömqvist, legendarisk cykelhandlare m.m. i Ambjörnarp, var en stor beundrare av denne mångsidigt begåvade lärare, som trots en fattig barndom lyckades skaffa sig utbildning och verka i sitt yrke i 32 år. Strömqvist skrev flera artiklar om honom, liksom hembygdsforskaren Stig Sverneskog. Själv skrev Pettersson en liten självbiografi, *Lifvets skola. Minnen och anteckningar från flydda dagar*.

Gårdfarihandel

Magnus Pettersson föddes 1834 i Sävshult i Sjötofta som åttonde barnet av nio. Föräldrarna ägde gården, men av olyckliga omständigheter gick det så illa att den måste säljas. De behöll ett litet ställe, Strömsdal, där de försörjde sig med att stampa vadmal.

Av sin mor lärde sig Magnus att läsa och skriva. Efter en kort men framgångsrik tid i folkskolan började han som biträde åt en gårdfarihandlare och kom sedan att syssla med gårdfarihandel i Skåne, fast besluten att spara ihop så mycket pengar att han kunde utbilda sig till lärare vid seminariet i Lund. Efter sex år hade han fått ihop nästan 1000 kronor. Redan innan han hade avslutat sin utbildning fick han förfrågan om han ville bli lärare i den ambulerande folkskolan i sin hembygd, Ambjörnarp och Sjötofta, en tjänst som han tillträdde 1862. Mottagandet blev väl inte som han tänkt sig.

”Skolhuset i A. bestod, utom skolsal af ett större rum, utgörande s.k. sockenstuga och där bakom ett mindre rum och ett kök. Dessa sistnämnda, som skulle utgöra lärarebostad, var nu intaget af en soldatänka, som förut bott i en gävelkammare på undra botten i skolhuset. Då jag med min skjuts och midt bohag kom dit som nämndt den 31 Januari (det var sent en lördagsafton), så måste jag med skjutsbondens hjälp bära upp mina saker på det nämnda gävelrummet, men det var mycket kallt och då jag frågade ofvannämnda gumma hvar skolhusvedboden fanns, sade hon: ”Det står nedanför på mossen”. Jag gick då dit, men det s.k. vedskjulet var till hälften kullfallet och där fanns inte ett enda vedträd. Jag såg då en annan vedbod bakom sockenstallet och där var rikligt med ved, men soldatänkan svarade, då jag sade där är rikligt med ved, ”ja, den skall jag ha att elda för kyrkefolket i sockenstugorummen”, där var nämligen utom det förstnämnda ett rum för fruntimmer vid deras kyrkobesök och det rummet låg öfver skolsalen.” (Lifvets skola, s 34-35)

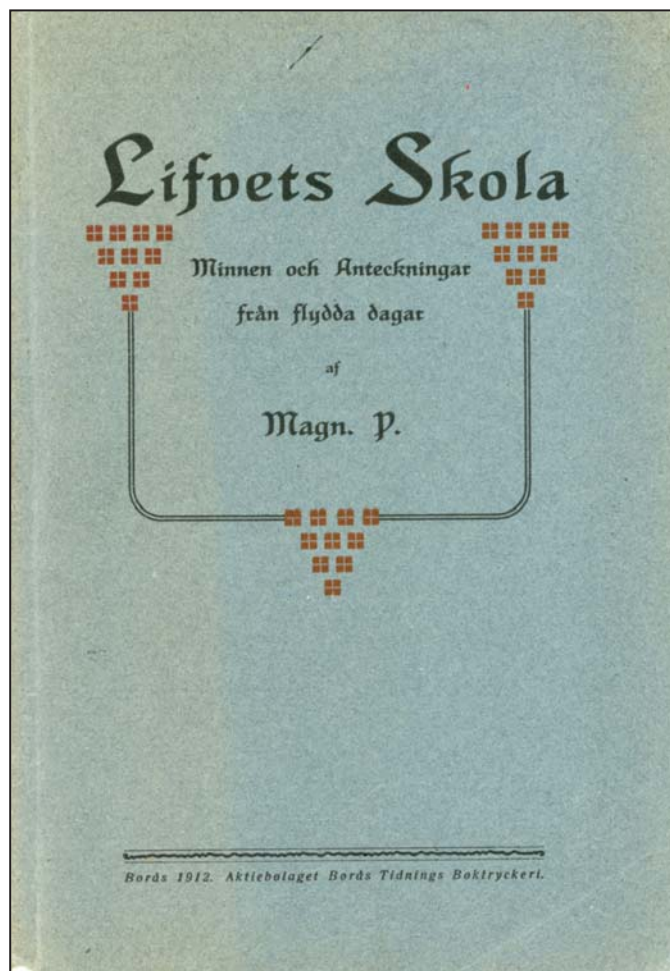
Dagen därpå skrev han gråtande på sin kalla otrivsamma kammarare en kungörelse om att skolan skulle börja den 2 februari.

Det visade sig att det fanns 323 skolpliktiga barn sammanlagt i de båda församlingar som han skulle undervisa på fyra olika platser. Alla dök tydligen inte upp, för efter de första 22 veckorna kunde han räkna ihop att han undervisat sammanlagt 200 barn. Då kunde han gå till skolkassören och få ut sin första lön, 50 kr för var socken. Han fick alltså betalt i efterhand. När året var slut kunde han ta ut resten av de 294 kr som var hans årslön. Det tog elva år innan Ambjörnarp blev eget skoldistrikt och han slapp ambulera.

Samlade örter

Trots en påfrestad lärartjänst hann Magnus Pettersson med mycket mer i livet. Redan som barn hade han lärt sig att gravera sigill. Han förfärdigade också gravbrev. Sommarloven ägnade han mycket åt resor och kurser. Han var flitig deltagare i olika skolmöten. Han var mycket botaniskt intresserad och samlade medicinska örter åt provinsialläkaren. Som skribent författade han bland annat artiklar i olika ämnen, främst skolfrågor. Han höll tal på begravningsningar. Några finns samlade i ett litet häfte *Tal vid åtskilliga begrafningar hållna i sorgehusen*, tryckt i Borås 1908. Han var initiativtagare till och lokalt ansvarig för ombyggnaden av vägen Ambjörnarp – Svenljunga och fick sköta hela skriftväxlingen med olika myndigheter. Kanske är det därför som Kongl. väg- och vattenbyggnadsstyrelsens bibliotek ägt ett exemplar av andra upplagan av hans häradsbeskrivning. Deras etikett finns prydligt inklistrad på insidan av främre pärmen på en bok hos en stolt samlare.

1867 gifte han sig men drabbades av en stor förlust när hustrun dog i barnsäng redan året därpå. Hans andra hustru var syster till den avlidna. Genom systrarna kom han att bli hälftenägare av deras föräldragård Hallabo i Ambjörnarp, men han var inte intresserad av jordbruk utan skaffade arrendator.

Magnus Pettersson avled 1915. I Ambjörnarp finns en sten som han lär ha tagit initiativ till själv, med årtalen 1834 (födelseår), 1862 och 1894 (första och sista skolåret) samt 1915 (dödsåret).

Både människor och böcker har sina historier. Den som råkar äga ett exemplar av Beskrifning öfver Kinds härad må ta väl var på det eller tänka sig för vid en försäljning. Den som nu önskar bli ägare till första upplagan får räkna med att punga ut med ett antal tusenlappar, senaste kända notering är drygt 4000 kr. Sen kan vederbörande, liksom en tidigare storsamlare, med andakt försiktigt skriva med blyerts: "Denna originalupplaga hör till de raraste av rara Västgötaböcker". Undrar vad Magnus Pettersson skulle ha tyckt om det?

Ulla Hökås

Källor:

Dan Korn, *Västgötaböcker. En resonerande bibliografi över västgötalitteraturen*. 2002.

Magnus Pettersson, *Lifvets skola. Minnen och anteckningar från flydda dagar*. 1912.

Sten Strömquist, *Magnus Pettersson i Ambjörnarp – ett livsöde*. Färsingen. 1994.

Stig Sverneskog, *Magnus Pettersson. Ambjörnarp's torp & hembygdsbok*. 1983.

www.ambjornarp.se

www.tranemo.nu

Helgonet som handlade

Mordplatsen. Den här källan skall ha sprungit fram på platsen där Helena mördades.

Helena av Götene och Skövde framstår mer som handlingskraftig än helgonlik i romanen Helenas hämnd. Boken handlar alltså om Sankt Helena, eller Elin, som mördades när hon var på väg till invigningen av Götene kyrka på 1100-talet. På platsen välldes en källa upp, och den finns fortfarande i form av en vacker brunn inne på Arlas fabriksområde.

Det är Maria Gustavsdotter som förvandlat det lilla vi vet om Helena till en roman, men hon har lyckats väl. Boken är trovärdig, bitvis riktigt spännande trots att vi vet hur det slutar.

Helena bodde troligen i trakten av Götene och hörde till de finaste familjer, förmodligen släkt med den kungliga Stenkilska ätten. Dessvärre gifter hon bort en dotter med en sadist som misshandlar henne så svårt att hon får men för livet. I legenden är det dotterns tjänstefolk som slutligen slår ihjäl mannen för att freda sin husmor, men i romanen är Helena högst aktiv.

Samvetet tvingar henne att göra en pilgrimsfärd till Jerusalem för att sona sitt brott. Gud kanske godtar det, men inte svärsonens släkt. De begär vad som måste kallas ett hedersmord på Helena och detta leder till att hon så småningom registreras som ett av Västergötlands få helgon.

Särskilt Skövde drog länge nytta av hennes rykte, hon begravdes nämligen i stadens kyrka, som heter Sankta Helena kyrka, och dit strömmade pilgrimer under medeltiden med goda intäkter för stadens näringsliv.

Idag uppmärksammas hon inte så mycket trots att hon finns som staty både utanpå kyrkan och i kyrkparken. Och i altaret i Götene kyrka finns hennes finger som höggs av vid mordet. Det visades upp nyligen för allmänheten, men om det verkligen är Helenas finger är förstås osäkert. Hur som helst skedde mirakler på platsen för mordet, bland annat blev en man seende sedan han strukit Helenas blod på sina ögon. Just som det skall ske vid helgons gravar och dödsplatser.

Så boken Helenas hämnd är inte bara en roman, den uppmärksammar också en av bygdens tidigaste legender.

Hans Menzing

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Helenas hämnd. Författare: Maria Gustavsdotter. Förlag: Historiska media. 349 sidor.

En gudstjänst från 1887 i Fässbergs kyrka

Fässbergs kyrka fyller 125 år under 2012. Kyrkan invigdes den första söndagen i advent år 1887. Fässbergs församling firar detta på många sätt, och söndagen den 25 november, domsöndagen, firade man kyrkan med en gudstjänst, som genomfördes ungefär på samma sätt som för 125 år sedan. Organisten i Fässbergs församling, Karin Rosander, hade kommit med uppslaget, och hon fick nu visa att hon behärskade även det gammaldags, betydligt långsammare spelsättet.

Tidsenlig klädsel

Gudstjänstfirarna hade uppmanats att klä sig på gammaldags sätt, och överraskande många dök upp i äldre klädebonad. Herrarna hade letat fram gamla frackar, och damerna hade letat fram klänningar och hattar med ett överflöd av prydnader. Även prästerna hade levat upp till målsättningen. Prästkrage med två tungor, en så kallad "elva", används numera sällan, men en gång var dessa kragar allmänt förekommande. Kyrkoherde Annar Aas saknade en sådan prästkrage men fann på råd. Han klippte till en prästkrage med två tungor ur en bit papp och hjälpte till med tejp, så att ytan blev glansig. Förmodligen hade folk inte uppmärksammat hans lyckade konstgrepp, om han inte själv hade berättat prästkragens tillkomsthistoria efteråt och skämtat med den.

Svart mässhake gav ljust intryck

Gudstjänsten leddes av komminister Linda Thunberg. Kvinnliga präster var visserligen otänkbara för 125 år sedan, men komminister Thunberg hade för dagen kammat sitt hår bakåt och fäst upp det i en knut. Hon fick på detta sätt ett slags pojkrisyr och gav ungefär samma intryck som en ung Gösta Berling (i Selma Lagerlöfs roman), prästen i Uddarbo (i en känd roman av Axel Hambræus) eller magister Savonius (i romanen Stengrundens av Bo Giertz). Eftersom gudstjänsten firades på domsöndagen, var hon iförd en av församlingens vackra svarta mässhakar. Märkligt nog gav den inte ett dystert intryck utan snarare ett glatt intryck. Den hade ljusa bårder och prydnader och bars över en vit mässkjorta (alba). Den svarta färgen framhöll och underströk det vita och det ljusa.

Både nytt och gammalt

Under gudstjänsten följdes 1811 års handbok. Mycket har förändrats sedan den tiden, men gudstjänstens stomme har under århundradenas lopp varit sig lik. En van gudstjänstbesökare hade inte några svårigheter att känna igen sig och känna sig som hemma. Vissa ord och vändningar var ålderdomliga, men

allvarligare än så var det inte. Vissa delar av ritualen hade dock moderniserats. Denna gång följde man Olaus Petris syndabekännelse ("Jag, fattig, syndig människa..."). Dess meningsbyggnad och satsbyggnad är visserligen inte av denna världen och tämligen svårutgrundliga, men man har inte några svårigheter att begripa innehållet.

För säkerhets skull hade man dock för kvällen moderniserat meningsbyggnad och satsbyggnad under bibehållande av språk och innehåll.

En fläkt från det förflutna

Tanken var att visa hur en gudstjänst gick till 1887 men att samtidigt genomföra en gudstjänst, som var fullt tillgänglig för dagens människor. Därför balanserade man på detta sätt mellan nytt och gammalt. Ungefär så gör alla, som återskapar historien. Man kan inte koppla bort nutiden. Den, som kommer ner tillräckligt långt under däck på ostindiefararen Götheborg, finner, att detta fartyg från 1700-talet samtidigt är utrustat som ett nutida fartyg. Det förflutna kan inte återskapas fullt ut, men man kan ge en föreställning av det förflutna, så att besökarna känner en fläkt från förflutna dagar. Det hade man lyckats bra med i Fässbergs kyrka.

Långsam psalmsång

Psalmerna spelades på det gamla sättet, det vill säga långsamt eller – som man nu säger – "släpigt". Att sjunga långsamt hade dock sina fördelar, och givetvis var man medveten om dessa fördelar. Så till exempel är det lättare för en församling att sjunga med, om organisten spelar långsamt. Likaså har man lättare att hinna framera orden, det vill säga uttala dem tydligt, och man har lättare att uppfatta innehållet. Sången blir på detta sätt kraftfull, tydlig och majestätisk, men givetvis är även nackdelarna många. I ofullkomlighetens värld är ingenting till alla delar lyckligt. (Nihil est ab omni parte beatum, heter det på latin.)

Psalmer utanför psalmboken

Många av de psalmer, som idag är mest uppskattade, hade ännu inte diktats år 1887. Andra fanns visserligen, men eftersom de hade diktats efter 1819, fanns de inte ännu med i den tidens psalmbok. (Vid denna tid gällde 1819 års psalmbok, som först på 1920-talet försågs med tillägg.) Alla psalmer, som sjöngs denna domsöndag, fanns till år 1887, men en del hade ännu inte kommit in i psalmboken och sjöngs säkerligen inte i Fässbergs kyrka förrän långt senare. Å andra sidan var dessa psalmer väl förankrade i just denna tid. Det är svårt att återskapa det förflutna, men gudstjänsten hade många fördelar och inget stötande – med undantag för en äkta kyrkstöt, som vandrade omkring i kyrkan och höll församlingen under uppsikt. Om någon slumrade till, skulle han stöta till vederbörande med sin långa stav, för att den sovande skulle vakna till. Så gick det till förr under de långa gudstjänsterna.

Kyrkstöt i Svenska Akademien

Forna tiders långa gudstjänster och predikningar har ju blivit beryktade, men om vi vill vara rättvisa, måste vi påpeka, att *alla* sammankomster förr brukade bli långvariga, och att folk i allmänhet inte hade något emot att de blev långvariga. Folk saknade ju både radio och TV hemma. Därför stannade de gärna ett antal timmar i kyrkor, ordenshus och teatrar för att se och höra så mycket som möjligt. Skalden Bengt Lidner skrev på sin tid ett skämtsamt skaldebrev till Hans Majestät Konung Gus-

taf III och föreslog, att konungen måtte tillsätta en tjänst som "spöghubbe" (det vill säga kyrkstöt) i Svenska Akademien. Lidner ansökte om att få denna tjänst och lovade, att han aldrig skulle stöta till konungen med sitt spö utan låta honom sova i fred. Tjänsten tillsattes visserligen inte, men en sådan tjänst skulle ha behövts både i Svenska Akademien och i andra sammanhang. Överallt var sammankomsterna långa. Överallt kunde man befara, att en eller annan skulle slumra till.

Vacker litanian

Att återskapa forna tiders predikostil är inte lätt. Komminister Thunberg hade fått det lyckliga uppslaget att leta fram en gammal predikan, hållen på domsöndagen ungefär vid denna tid. Hon läste upp valda stycken av denna predikan. En stark och intressant kontrastverkan mellan dåtida predikostil och hennes ledigare nutida stil uppstod på detta sätt. Detta var första gången, då jag såg en präst i mässhake på predikstolen. Den svarta mässhaken med ljusa inslag gick utmärkt ihop med predikstolens färgsättning. Anledningen var närmast, att det kunde vara besvärligt att i hastigheten få av sig mässhaken, men jag mistänker starkt, att flydda dagars präster med tanke på kylan i den tidens kyrkor gärna behöll mässhaken på. Om någon av mina läsare har något att meddela i ämnet, är jag tacksam för ett meddelande. Thunberg sjöng litanian från predikstolen. Det var gudomligt vackert. Åtskilliga böner lästes förr från predikstolen, och därför sjöngs även litanian därifrån.

Intressant utställning

För att understryka det historiska jubileet hade kyrkans folk satt fram mässhakar, kyrksilver och andra äldre föremål under högra sidoläktaren. Många dröjde sig kvar. Stämningen var livlig och närmast uppsluppen efter en lyckad tidsresa. Kyrkan har en lång historia, och den, som letar efter årtal, finner många anledningar till jubileer. Denna lyckade och tänkvärda gudstjänst leder förhoppningsvis till fler av samma slag.

Fässbergs församling har gott om äldre föremål. Kanske kunde man någonstans i kyrkan inrätta en stående utställning? Flera domkyrkor har domkyrkomuseer, och även Fässbergs kyrka har många föremål, som är mycket sevärda och dessutom har ett angeläget budskap att förmedla. Historien är, om den används på detta sätt, en stor tillgång för både nutid och framtid.

Lars Gahrn

Bygden blomstrade med nya järnvägen

Draghjälp. De små ångloken gav draghjälp åt Broddetorp och andra små orter utmed banan.

Det handlar mycket om resor i årets Årsaxet från Gudhemsbygdens Hembygdsförening. Dels om hur Broddetorp blommade upp sedan orten fått en järnväg från Lidköping till Stenstorp vid stambanan. Dels om Gudhems kloster som en gång var en hållpunkt för pilgrimer, men som idag åter blivit ett turistmål.

I den så kallade Bolumssamlingen kan man ytterst kortfattat läsa om olika aktuella saker sedda från Broddetorps horisont. Fast första notisen väckte nog främst undran: 1 mars 1797 berättas att caffè-drycken är hälsosam och åstadkommer munterhet på resor. Jag gissar att man på hemmaplan använde äldre och mer beprövade medel för att framkalla munterhet.

En bit in på 1800-talet handlar det mycket om drömmarna om en järnväg från Lidköping via Broddetorp till en lämplig plats vid stambanan. Visserligen ondgör sig Skara Tidning över hur en besinningslös majoritet i riksdagen till fosterlandsvännernas häpnad vräker ut pengar på att bygga järnvägar i landet. Det är nästan som att läsa dagens järnvägsdebatter.

1874 kan dock järnvägen Lidköping-Stenstorp öppnas med kunglig glans och snart blommar sömniga Broddetorp upp även om man tydligen tidvis har problem med ölförsäljningen på stationen.

Skara blommade ju upp ännu mer tack vare en rad järnvägar, och 1858 tvingas man dessutom erkänna att Skara elektriska telegraf, som öppnat året innan, varit till stor nytta trots alla spårdomar om pengar kastade i sjön.

I detta mycket innehållsrika häfte kan man också följa hur det forna klostret i Gudhem blommat upp och blivit en turistattraktion. Bokstavligen blommat upp, den vackra klosterträdgården är en viktig del av anläggningen med sina minnen av klostertiden.

En skrift alltså som är högst läsvärd även utanför Gudhemsbygden.

Hans Menzing

Års-Axet 2012. Medlemstidning för Gudhemsbygdens Hembygdsförening. Redaktör: Lars-Erik Kullenwall. 84 sidor med massor av gamla och nya bilder.

Andreas Olavi Rhyzelius – "en dråpelig man från Od"

Målning av Rhyzelius i Ods kyrka. Foto: Sture Björnson.

Nyårsdagen år 1700 blev en märklig dag för studenten Andreas Olavi Rhyzelius. Där stod han, ännu inte prästvigd, i Ods kyrkas predikstol. Hans far, kyrkoherden Olof Andersson Rhyzelius, hade stolt och generöst vid detta sekelskifte anförträtt nyårspredikan till sin son. Församlingen tog den unge predikanten till sitt hjärta och skulle några år senare kalla honom att efterträda fadern som kyrkoherde. Det blev emellertid inte så. Andreas skulle gå in i andra uppgifter i kyrkans tjänst. Han skulle bli ihågkommen som "en dråpelig man från Od", en ovanlig man.

Andreas föddes år 1677 på komministerbostället Östra Galtolmen i Od och avled 1761 som biskop i Linköping. Andreas mor var Sigrid Andersdotter Odhelia, vars morfar Håkon Larsson var kyrkoherde i Od och prost i kontraktet. Sigrid var dotter till prosten Jakob Odhelius, som var den som kallade Andreas far Olof till församlingen som kaplan.

Huvudkällan för denna artikel är helt enkelt "Biskop A.O. Rhyzelii anteckningar om sitt leverne", i urval utgivna av Josef Helander, i Skrifter utgivna af Kyrkohistoriska föreningen, III:2, Stockholm 1901.

Skara och Uppsala

Andreas prästbana stakades tidigt ut. Den inleddes i hemmet genom den anda som genomsyrade det. Men det var även där undervisningen satte igång. Fadern undervisade 8-åringen i latin. Vid 10 års ålder började den 12 år långa skolgången i Skara.

Andreas begåvning observerades tidigt. Biskop Haqvin Spegel tog som skolans eforus sig an pojken och lät honom ofta tillbringa helgen på Brunsbo. Komministerfamiljens tillgångar var knappa, så när Andreas var hemma mellan terminerna måste han gå sockengång såväl i Od som i de angränsande socknarna. Hans skolväg var 5 mil lång, och för mesta gick han den till fots, de gånger då han hade att ta sig mellan hemmet och skolan.

Efter Nyårsdagens högtidliga gudstjänst blir det slädfärd till

Uppsala för de fortsatta studierna, där Andreas till att börja med fick bo hos en skräddaränka. Han försörjde sig som informator och fick på sätt kontakt med inflytelserika familjer i Stockholm. Det ledde bland annat till att han kom att predika i Riddarholmskyrkan långt före sin prästvigning.

1701 uppvaktar man från Od domkapitlet. Andreas far är nu kyrkoherde och församlingen behöver en kaplan. Andreas avråds från att alltför tidigt binda sig vid en tjänst och följer rådet. Där emot hjälper han till i församlingen under somrarna.

Karl XII:s krig är hela tiden närvarande. För den 11 juni 1703 antecknar Andreas att han från Skeppsbron sett 1100 standar uppställda som man tagit från ryssarna och litauerne. Med anledning av freden i Altranstädt 1706 hålls den 30 april en tacksägelsehögtid. Den ordinarie professor som det ankom att hålla talet vid högtiden drog sig tillbaka. Istället fick Andreas uppgiften trots att han ännu inte var magister. Under påskveckan skrev han ihop 1164 hexameterrader som han sedan deklamerade utantill. Något senare var han klar med sin avhandling "De sepulturae Sviogothorum", om svearnas och götarnas gravar, och promoverades.

1707 förlovade han sig med skaradomprosten Bredbergs dotter, men hon ville inte vänta på honom, tills han fick en tjänst, så hon gifte sig istället med lektorn Joakim Hassenmüller. Det kom att dröja med äktenskap för Andreas.

1710 kallas Andreas till en professur i Åbo. Utnämningsbrevet kommer emellertid på sin väg till Karl XII i Bender i fiendens händer. "Till all lycka" utbrister Andreas, för samtidigt upplöses Åbo akademi och upprättas inte igen förrän 1722.

Överhovpredikant

1712 är Andreas Rhyzelius ännu inte prästvigd men får förfrågan om han skulle vilja komma till det kungliga hovet i fält. Han känner sig uppmuntrad och prästvigs så vid 35 ålder i Uppsala domkyrka av ärkebiskopen Haqvin Spegel, som yttrar: "Magister Rhyzelius är den som jag längst har ifrån hans barndom känt, då han var en liten scholaris i Skara, och nu är han den förste som jag här vigt till prästämbetet".

Det dröjer emellertid något med kallelsen till fälttjänst. Under tiden blir kyrkoherdetjänsten i Varnhem ledig. "Där är den angenämaste ort och den härligaste landskyrkan i hela riket. Detta pastorat, om jag skulle bliva lantpräst, ästundade jag framför alla", skriver Rhyzelius. Han söker tjänsten, men får biskop Swedberg emot sig, som själv vill ha Varnhem som prebende istället för Synnerby. Det blir också så 1719.

Rhyzelius hovpredikantfullmakt utfärdas 1714 utanför Adria-nopol, där Karl XII har sitt högkvarter efter Bender. Pengarna till reskassan dröjer, och därför stannar Andreas kvar i Stockholm och anmäler sig som hovpredikant, vilket inte uppskattas av de fyra hovpredikanterna där. Han håller sin inträdespredikan inför änkedrottningen Hedvig Eleonora, fortsätter med insatser i Storkyrkan och blir alltmer uppmärksam i Stockholm och vid hovet. Den 25 mars 1715 predikar han till exempel vid vigseln mellan arvr prinsessan Ulrica Eleonora och Fredrik av Hessen.

Andreas Rhyzelius, som hela sitt liv för bok över det han uträttat och varit med om, anger i samband med sin avskedspredikan i Storkyrkan, att han där hållit 293 predikningar sedan 1712.

Hösten 1716 möter han så för första gången Karl XII, och det sker i Lund, i kungens sängkammare, där han utsätts för "hundratals frågor" om bland annat härkomst och familj. Han får av kungen ta emot den psalmbok som senare kom att förvaras i Lagerlunda herrgårdsbibliotek i Östergötland. Kungen säger sig till den grad uppskatta Andreas kofta, att han vill att övriga präster och flera

vid hovet och sedan till och med biskopen i Lund, Linnerius, ska bära likadana.

Den 1 november håller Andreas Rhyzelius sin första predikan för kungen, som säger sig uppskatta den. Nu börjar arbetet. Från den 5 november har han att varje morgon och kväll hålla andakt inför kungen. Han får också fullmakt på att vara "primus hov- och drabantpredikant" och får därmed också uppdraget som preses vid hovkonsistoriet och bikt-fader. Förutom lönen på 600 daler silvermynt får Rhyzelius inta middag och aftonmåltid i kungens kök och även favören av utfodring av en häst vid kungens stall. Han tilläts omedelbar audiens när han så begär, medan alla andra får vänta. Många ber därför honom utträtta deras ärenden. "vak-tade mig väl att jag icke missbrukade vare sig hans hjärta eller öron, dem jag tyckte mig äga". Nu kan vi alltså säga att Andreas Rhyzelius är Överhovpredikant.

Han skriver också i sin dagbok: "När jag beklagade den tidens bitterhet, krigets långvarighet och fäderneslandets lägervall etc, vilket några gånger skedde, särdeles när kungen ville av mig bliva absolverad och kommunicerad, då råkade vi fuller uti en häftig dispyt. Men Guds Ande styrkte mig, att jag med frimodighet blev vid sanningen, vann saken, och konungen fann sig vunnen av Guds ord, det han gärna hörde, flitigt läste och ganska grundeligen förstod. Med ett ord: inför Gud och all världen kan jag det friligen betyga, att jag aldrig vare sig fann hos konungen någon ogudaktighet eller gick ifrån honom vred och onådig, utan alltid lämnade honom blid, mild och nådig."

På kvällen kl 9 den 14 juni 1718 kallas Rhyzelius att kl 2 följande morgon ge kungen nattvarden. Kungen skriftas då inför Hebr 4:16. "Therfore låt oss trösteliga framgå till Nådstolen, att vi måge få barmhertighet och finna nådh på den tid oss hielp behöfves". Den 17 juni, som är Karl XII:s 35-årsdag, beger sig denne iväg. Med denna communion inleds alltså fälttåget mot Norge. Samma dag, börjar Rhyzelius inför nattvardskommunionen examinera de 6 skvadronstropparna som ligger kring Lund. Detta tar resten av månaden.

Efter att ha färdats 26 mil på 22 timmar kommer Karl XII kl 3 på söndagsmorgonen den 22 juni oförmodat tillbaka till Skåne. Rhyzelius måste genast upp och förbereda predikan som han håller inför kungen kl 8 samma morgon. När så Rhyzelius påtalar bristen på nattvardskärl efter förlust av sådana vid Poltava, får han i uppdrag att anskaffa vad som behövs. När man tar de nya kärlen i bruk, får Rhyzelius av kungen ta emot den kalk som man dittills brukat, ett polskt arbete. Andreas skänker 1724 denna till Ods kyrka, "där han förmodligen än är i behåll, mig till en liten åminnelse", skriver han.

Biskop Jesper Swedberg kommer till högkvarteret och "hade varjehanda för sig som icke behagade". Swedberg predikar 2 söndagen i Advent. "varmed kungen själv inte var väl tillfreds och tillsporde mig morgonen efteråt: varför biskopen skulle predika? Jag sade att han bad mig icke därom utan beropade sig på sitt ämbete och Er Majestäts befallning. Då sade konungen: Han har fullmakt att predika i sitt stift, och tillade: Han predikar icke så väl som för salig kungen; ty han är nu gammal". Jesper Swedberg var då 64 år.

Den fjärde och sista communionen, som Rhyzelius förrättar för Karl XII äger rum kl 3 på morgonen den 10 juni. Skrifte-ordet hämtas från Psaltaren 32:5: "Therfore bekänner jagh tigh mina synd och förskyer intet mina missgerning. Jagh sade: Jagh wil bekänna HERranom min öfwerträdelse. Tå förlåst tu migh mine synds missgerning".

Dagen därpå beger sig kungen till Norge med tre man i sällskap.

Tre månader senare kommer budet, att man ska bege sig till norska gränsen. Även Andreas Rhyzelius bryter upp och ansluter till en kolonn på 2000 man. Hans drängar har lärt honom att

Ods kyrka. Foto: Sture Björnson.

man inte ska dricka "rätt vatten utan koka det och dricka "enete" Detta råder Rhyzelius hela trossen, och ingen blir sjuk. Han får sedermera beröm för detta, i samband med att han predikar vid Ulrica Eleonoras kröning i Uppsala.

Rhyzelius beskriver sedan bland annat hur Karl XII kommer fram till honom "uti en gammal dragonkappa, ty det var ganska bistert yrväder. .. Red ock till mig, frågade, om jag frös, hur jag mådde och sade: Magistern skall bli biskop i detta land, ty alla danska präster skall ut. Jag som hade dragit carpusen neder, svarade föga mer än att jag icke tyckte om det talet".

Den 30 november är 1718 Första söndagen i advent. Rhyzelius predikar i Esbergs kyrka med, som han skriver, "stor communion". Och sedan måste han skriva i sin dagbok: "På samma dag, om aftonen kl 9, blev kung Carl den Tolfte, Svea- och Götarikets makalöse konung inför Fredrikshall i Norge uti approacherna av en kula tvärt genom tinningarna till döds skjuten, då han stod Vilken var hans baneman, det vet och dömer Gud, om den var dansk eller fransk. Svensk kan han ingalunda ha varit. Ingen infödd i riket var som icke av hjärtat beklagade detta dödsfall med Jeremias ord: Av vårt huvud är kronan fallen. Ack! Ve! Att vi så syndat hava." (Klagovisorna 5:16).

Den 19 december kommer Andreas Rhyzelius till Od efter sammanlagt 77 mils ritt. Han stannar där tills liket passerat Skara. Då ger han sig iväg för att hinna upp det o följa det till graven.

Den 18 februari 1719 hålls klagodag i hela riket. Rhyzelius predikar över Psaltaren 60:3-7 inför hela hovet o rikets ständer: "Rädda mig från ogärningsmännen, hjälp mig undan mördarna! De ligger i försåt för mig, grymma män angriper mig, utan att jag har syndat eller felat, Herre." Nu får Rhyzelius lämna sin post som överhovpredikant och likställs med övriga hovpredikanter. Men han får många uppdrag.

Rhyzelius beskriver år 1719 som ett "olycks- och eldsår". Ryssarna ligger på genom tsar Peter. Tjock rök lägrar sig över Stockholm, och ryssarna bränner Södertälje. Den 23 augusti brinner dessutom Skara. Domkyrkans tak, torn o klockor förstörs liksom skol- o gymnasiehus.

Domprost i Linköping

Drottning Ulrica Eleonora vill att Andreas Rhyzelius ska få tjänsten som domprost i Linköping, och hon undertecknar själv hans fullmakt 1720. Vid ett besök strax därefter i Linköping delar han en måltid med landshövding Gustav Bonde och biskop Torsten Ruden. De föreslår Andreas att han ska gifta sig med den avlidne företrädaren Thomas Ihres dotter Catharina. Andreas går raskt till verket och anhåller om hennes hand. Han beskriver sin tillkommande så: Hon var inte bara "till kroppen karsk och sund,

utan ock i sinne, tal, åtbörder, gärning o umgänge dygdig, kysk, hövisk, snäll, ljuvlig o behaglig".

På Trettondedag jul 1721 avskedspredikar Andreas Rhyzelius inför majestäter och hov. Han säger sig då inför hovet under de sju åren ha hållit över 600 predikningar och njutit nåd av fyra krönta huvuden.

Den 15 januari installeras han som domprost i Linköping, och kl 8 på kvällen samma dag sammanvigs han och den 20-åriga Catharina Ihre. Det var, skriver han, "mycket ståtligt med konfekt, musik, dans, o måltid över midnatten. Men följande morgon fanns i gården varken mat eller drick. Dock skaffade min snälla kvinna allt in i hast ..."

Andreas och Catharina kom att få tio barn, av vilka fem når vuxen ålder.

Vid ett besök i Od tillsammans med sin maka den 4 juni 1724 skänker han sitt "contrefait", det vill säga sitt porträtt, och den nämnda nattvardskalken till kyrkan.

Rhyzelius blir ledamot av prästeståndet 1730. Medan han vistas i Stockholm förrättas biskopsval i Linköpings stift. Rhyzelius får alla rösterna, men kung Fredrik utser ändå den äldre Erik Benzelius, som är biskop i Göteborg, till tjänsten. Kungen vill dock hedra Rhyzelius och uttrycker sin vilja att han ska bli teologie doktor. Då sätter Andreas genast igång med att skriva på en gradualavhandling och skickar in den, 95 kvartosidor. Han påminns emellertid om att kungen ju ville förära honom titeln som en hedersbetygelse, så den avhandlingen måste han dra tillbaka. "Detta måste jag låta mig behaga, ehuru det mig hemligen förtröt". Onödigt arbete, kan man tycka.

Också när Petrus Schyllberg 1736 blir biskop i Skara är Rhyzelius med som kandidat och får en stor del av rösterna, men han säger sig inte vilja flytta från Östergötland. Han har nu förvärvat flera gårdar.

Biskopstiden

En stor del av 1738 ägnas riksdagsarbetet. Andreas antecknar, att han under perioden maj till september skrivit 60 brev till sin hustru Catharina. Till hans stora sorg insjuknar hon vid jultiden. Hennes liv står inte att rädda, och hon avlider den 17 januari 1739 efter 18 års äktenskap. Hon gravsätts i Linköpings domkyrkas högkor, i den grav som hennes far Thomas Ihre köpt.

Och åren går. När Andreas fyllt 66 erhåller han till sist biskopsstolen i Linköping 1743. Hans företrädare Erik Benzelius hade utsetts till ärkebiskop och snart därefter avlidit. Denna gång förbigås inte Rhyzelius. Han vigs till biskop i Linköpings domkyrka av ärkebiskopen Jakob Benzelius med en myckenhet av vokal- och instrumentalmusik. Andreas kommenterar: "och så mycket större solennitet, som sådan akt i Linköpings domkyrka icke visstes hava skett". Därefter följer musik och dans i biskopsgården intill midnatt. I samband med sin avskedspredikan som domprost konstaterar Rhyzelius att han hållit 1484 predikningar i domkyrkan under sin domprosttid.

Linköping står närmast efter Uppsala stift i rang. På grund av vakansen mellan de båda Benzeliusbröderna i Uppsala får alltså Rhyzelius överta ledningen av prästeståndet, och det ger honom många prestigefyllda uppgifter. Adolf Fredrik av Holstein Gottorp förklaras som tronföljare efter kung Fredrik. Det blir Rhyzelius uppgift att medla mellan stånden och försäkra sig om enhet när det gäller valet. Han håller därefter ett högstämt tal på latin. Och när biskop Schyllberg avlidit 1743, är det Rhyzelius som förrättar begravningsgudstjänsten i Skara.

Julafton samma år sänder Andreas den familjetavla som han låtit framställa till Od för att sättas upp i kyrkan, troligen förfärdigad av Johan Stålbom.

Vid kung Fredriks begravning i Riddarholmskyrkan den 27

september 1751 tillkommer det biskop Rhyzelius att sjunga begravningsmässan och uttala välsignelsen. Som tack får han en silverpokal om 250 lod silver, det vill säga på drygt tre kilo.

Av kung Adolf Fredrik får han sedan frågan om han vill bli adelsman. "Jag varken vill eller behöver det, ty såsom biskop är jag mer än adelsman. Därpå svarade jag nej." "Än för herr biskopens barn?" frågar då kungen, och den 22 november får Rhyzelius beskedet att hans barn får adligt stånd och ska introduceras på Riddarhuset under namnet Odencrants.

Vid Adolf Fredriks och drottning Lovisa Ulricas kröning i Storkyrkan några dagar senare, tar Rhyzelius emot kungen och drottningen vid kyrkporten med orden: "Välsignad vare han som kommer i Herrens namn!" Han har också uppgiften att predika i gudstjänsten, "vid pass en timma". Därefter sjunger Rhyzelius den nicenska trosbekännelsen. Claes Ekeblad meddelar att drottningen vill att predikan ska tryckas. Han belönas också för den med 2000 daler silvermynt.

1753 blir ett sorgens år för Andreas Rhyzelius. Först dör dotterdottern Birgitta, 1 år och 2 månader, sedan dottern Maria, 24 år, dotterdottern Birgitta, 22 veckor, och slutligen dotterdottern Magdalena, 3 år. Men Rhyzelius har ändå arvingar och börjar tänka på arvet. Han äger nu 1 säteri, 12 frälsegårdar, 7 kronorusthåll, utjordar, stadsjord, ängar, hagar och 2 kvarnar.

Denne enastående präst och förkunnare har ändå sina motståndare. När han fyllt 80, är det många, och bland dem domprosten, som vill att han ska lämna tjänsten. Enligt Rhyzelius anteckning anger de följande skäl: 1) Orkeslöshet; 2) Uppstudsighet gentemot rikets ständer och grundlagar; 3) "Allt upptänkligt".

"Karolin"

Andreas Rhyzelius var karolin. Han växte upp i ortodoxins enhetssamhälle. Hans liv varade in i frihetstiden, men han tog inte till sig dess värderingar. Josef Helander skrev om honom: "Han höll fast vid den absoluta monarkin, den exklusiva ortodoxins enhetstanke och drömmen om Sverige som alla härligheters land och nationernas förstling."

Rhyzelius kände stark motvilja mot pietismen, som för honom tedde sig helt främmande. Pietismen hade uppstått som en väckelserörelse inom den tyska lutherdomen. Bibeln skulle brukas flitigare, och lekmännens engagemang skulle få större utrymme. Uppbyggelse och själavård var viktigare än teologisk lärdom och undervisning. Konventikelpakatet tillkom 1726 för att sätta stopp för andakter utanför husandaktens ram och kom inte att upphävas förrän 1858.

Andreas Rhyzelius levde i konflikt med denna pietism. 1740 hade pietismen fått visst fäste i Linköping genom handelsmannen Anders Almqvist. Domprosten Rhyzelius beskrevs av några pietister som "den argaste och ogudaktigaste själen i hela staden, som drev de oomvända i flock till Herrens bord och därmed hade de mångas förtappelse på sitt samvete". Man manade domprosten till sann omvändelse. Det blev till och med sockenstämma av detta, där biskopen uppträdde till domprostens försvar.

Andreas Rhyzelius avled den 24 mars 1761, 84 år gammal. Han begravdes i Linköpings domkyrka av överhovpredikanten Göran Schröder.

Några slutord

Andreas Rhyzelius var en samlare. Utifrån den övergripande tanken att Sverige och det svenska var något alldeles särskilt, sökte han överallt bevis för det. Han var som en Linné, men i ett annat fack. Han sammanställde en språklära över de orientaliska språken, framför allt med syftet att påvisa de nordiska språkens inre släktskap med Bibelns språk.

Och han samlade, dokument och upplysningar. I detta var han

med sin tid, som var en blomstringstid för insamlandet av urkunder. På sina visitationer inspirerade han prästerna till samma iver. De skulle åtminstone ta vara på de egna församlingarnas dokument.

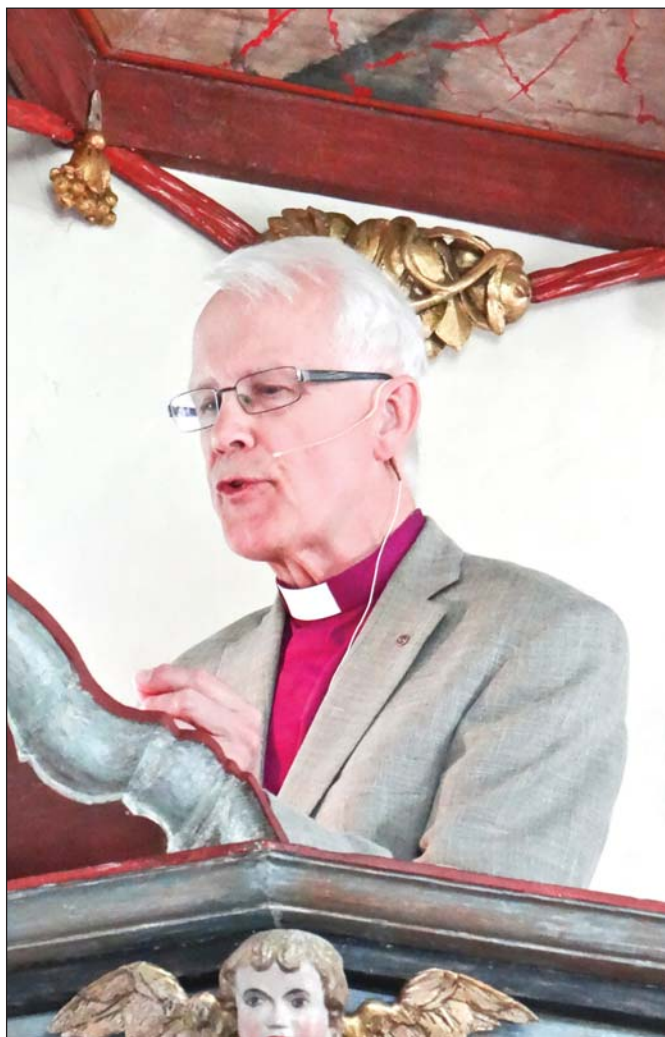
Rhyzelius skapade också det som vi idag kallar herdaminne. Han ville klargöra prästernas släktförhållanden, och det med en yttersta strävan att föra de svenska prästernas historia tillbaka till Adam och Eva.

Som en uppslagsbok kan man beteckna hans "Episcopia Sviogotica", som väl är hans främsta verk, vilket finns bevarat på svenska: "Den svenska stifts- och biskopskrönikan".

Som kuriositet kan nämnas ännu en strid som han ivrigt utkämpade, nämligen i frågan om den av Swedenborg, Linné, Celsius och andra lanserade "vattenminskningsteorin". Man kände ju på den tiden inte till fenomenet landhöjning efter inlandsisens avsmältning. Man såg effekterna av den men antog att det var vattnet som sjönk undan, en aln på 50 år. Det som Rhyzelius då reagerade på var att enligt den teorin skulle ju vårt land ha legat under vatten under lång tid efter skapelsen. Och det var inte förenligt med vårt lands stolta historia!

Förteckningen över hans skrifter, tryckta och otryckta, är omfattande, i det närmaste oändlig. Han var en flitig man, som skribent, men över huvud taget i allt han företog sig i kyrkans och samhällets tjänst. Andreas Rhyzelius vann respekt och beundran, denne dräpelige man från Od!

Lars-Göran Lönnermark

Lars-Göran Lönnermark berättar om biskop Rhyzelius vid bokdagarna i Od sommaren 2012.

Biskopsporträtt i Karlstads stift

Nu har också Karlstads stift publicerat en bok med biskopsporträtt och därmed är det nu tre stift som inventerat de biskopliga tavlorna som finns i biskops-, stiftskansli- eller domkapitelssalar. Förutom Karlstad har förut Växjö och Skara sina dessa utgivna i bokform. Författare till Karlstadsboken är professorn emeritus i konstvetenskap Hans-Olof Boström och han har utöver de rent biografiska uppgifterna om biskoparna intressanta noteringar om konstnärerna.

Totalt är det 26 biskopar som porträtteras. Den första är Sven Elfdalium som först hade sitt säte i Mariestad, men bara några månader, från sin utnämning den 13 mars 1647 till den 28 juli, då superintendenten flyttade till Karlstad. Superintendenter fanns i Karlstads stift fram till år 1772. Bland många intressanta uppgifter för de 26 biskoparna kan pekas på Claes Herman Rundgren som var biskop i Karlstads stift 1872-1906. Han var född i Stockholm 1819 som son till viktualiehandlaren Johan Rundgren som hade sin bakgrund som knalle från Borås och som kom att bli en välbärgad man i Stockholm. En annan med starkt västgötskt påbrå var Johan Alfred Eklund, född i Ryda (Halvås) 1863 och biskop under åren 1907-1938. Porträttgalleriet avslutas med Bengt Wadensjö, biskop mellan åren 1986-2002, född i Sjötofta socken där fadern var komminister, senare kyrkoherde i Tranemo.

Omslagsbilden föreställer Johan Jacob Hedrén som var biskop 1829-1833 då han utnämndes till biskop i Linköpings stift. Boken omfattar 172 s. och kostar 150 kr för den som är med i något stiftshistoriskt sällskap, i övrigt 200 kr. Beställningar görs till Karlstads stiftskansli 054-17 24 65 (Chatarina Ahlstedt).

Johnny Hagberg

Ett gränsland i krigens skugga

Reportagebild från belägringen av Älvsborgs fästning 1502. Frontreporter: Paul von Dolnstein.

Västergötland var under hundratals år ett gränsland, ständigt utsatt för härjande härar och med stora behov att försvara sig. Så blev allmogen inte ihjälslagen hemmavid, så blev den det ute i fält när den skulle försvara hembygden med urusel beväpning.

Västergötlands Fornminnesförening ägnar sin senaste tidskrift (som är en rejäl inbunden bok) åt detta gränsland, ständigt i krigets skugga. En rad olika författare tar upp både direkta strider och bygdens försvarsmöjligheter, men också en rad problem framtvungade av kriget. Så berättas det om vilka bekymmer bönderna hade med krutet. Utan krut inget fungerande försvar, men svartkrut gjordes av urinindränkt jord hämtade från ladugårdar och uthus, nog så besvärligt och störande för arbetet på gården.

Och här berättas om rödsot som ofta tog fler liv än fiendens vapen. Rödsot var ett gemensamt namn för de olika diarré-sjukdomar som härjade bland trupperna, men också spreds till civilbefolkningen även långt från krigszonerna. Så noterades i Hova att 80 procent av alla dödsfall där 1808 berodde på rödsot, förmodligen levererad av trupper som passerat norrut för att slåss mot ryssen.

Här finns mängder av intressant information om sådant som annars sällan berättas om. I historieböckerna står det om hur den tappra svenska allmogen gick man ur huse för att skydda sin hembygd. Här får vi veta att denna allmoge ofta var mycket illa beväpnad och att dess enda hopp var att fienden skulle skratta ihjäl sig. För de danska trupperna bestod av värvad elit av tyska, och inte sällan skotska, legosoldater. Även på den tiden hade man klart för sig att dessa utkommenderade bönder inte kunde göra någon större nytta, men ut tvingades de. Det hade väl sett illa ut annars. Och bönderna, och förmodligen än mer deras fruar, visste att det var snudd på självmord att möta legosoldater ute på slagfältet.

Att de försökte smita undan är inte att undra på, och mot den bakgrunden blir några rader om hur Skara stads borgerskap på 1670-talet blev utkommenderad med laddade gevär till Nybro över Nossan (ligger inte den i Grästorp nära golfbanan?) för att stoppa allmogen när den flydde för livet undan danskarna gripande. Dessbättre misslyckades det, kanske ville inte Skaraborna skjuta sina landsmän när de försökte komma hem levande till fru och barn.

Västverige hör till den del av Sverige som skulle försvaras, det

märktes när Karlsborgs fästning hamnade i en annars öde bygd vid Vättern. Och så har det varit ända fram under det kalla kriget. Fast då handlade det nog mest om flygets placering.

Boken är av stort värde inte minst för hembygdsintresserade som här säkert kan hitta den egna bygden under svåra år. Här berättas också om en rad aktuella utgrävningar och annan jakt på vår tidiga historia. Intresset för vår historia är stort och enda problemet är att informationen om utgrävningar och liknande sällan skrivs för vanligt folk, och ofta inte ens när allmänheten. Där har en bok som denna en stor uppgift.

Hans Menzing

Gränsland i krigens skugga. Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 2011 – 2012. Redaktör: Christer Ask. 288 sidor med massor av bilder. Pris 160:-. Plusgiro 13 35 41-3.

Mimers brunn
Arkeologi Etnologi & Historia i Västra Götaland
Årgång 2 2008 Nummer 1

Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skaffa en egen prenumeration på **Mimers brunn** - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info: vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

Krigare från Skara vilade på Smedstorp

Länge var krig bästa vägen till en lysande framtid, för den som överlevde alltså. Två söner till fogden i Skaratrakten (Skånings härad) deltog på svensk sida i trettioåriga kriget (de var kanske lite kluvna för pappa kom själv från Tyskland) med framgång och avancerade till kaptener. Efter kriget adlades båda av drottning Kristina.

Broder Johan tog namnen Järnefelt och hamnade i Finland medan broder Wilhelm blev kvar här under namnet Jernskiöld och avancerade till överste för Westgöta Dahls regemente. Han etablerade sig också som godsägare genom att köpa gårdarna i Smedstorp, Rävlanda. Om detta och om gårdens fortsatta öden fram till idag skriver Åke Johansson i en bok om sin fädernegård.

Som så ofta så visar det sig förstås att gamla militärer, och åtskilliga ägare är militärer till en början, har svårt med det civila livet. Detta avspeglas i tvister inför rätta. Till det mest gripande hör en berättelse om en piga som sägs ha blivit med barn med husbonden och i desperation över denna skam tagit livet av barnet. Flickan döms att brännas på bål, men halshuggs barmhärtigt nog först. Husbonden slingrar sig och hinner dö innan rättvisan når honom.

Här finns många personliga händelser, många utblickar på granngårdar och socknen i övrigt. Den intresserade får veta åtskilligt om livet förr och nu i Rävlanda, Härryda kommun, Björketorps socken, Bollebygds härad.

Hans Menzing

Smedstorp – en herrgård med anor. Författare: Åke Johansson. Förlag: eget tel 0301 – 44013. 160 sidor med massor av bilder, gamla dokument och inte sällan mycket vackra kartor.

Professorn från Vadsbo

Det är nu mer än 100 år sedan Richard Ekblom föddes i Ekby utanför Mariestad. Vem var då Richard Ekblom? Jo, det var en sällsynt mångsidig man. Språkforskare, författare, resenär och hembygdsvän. Han var under en lång tid professor i slaviska språk i Uppsala och gjorde sig för för en stor allmänhet känd som författare av trevliga reseskildringar främst från Ryssland och Baltikum. En sentida resnär, Jan Olof Olsson, signaturen Jolo, gav 1961 ut ett urval av Ekbloms reseberättelser, "Tåget går professorn".

Det märkliga är att den som är intresserad av livet i Vadsbo på 1800-talet kan använda Ekbloms reseskildringar som en utomordentlig källa. Det förhåller sig nämligen så, att Ekblom ofta jämför och drar paralleller mellan livet ute i Europa och företeelser som han minns från sin barndoms Ekby.

Uppsala

Richard Ekblom föddes 1874 i Ekby som son till byggmästaren Anders Larsson och hans hustru, Anna Ferm. Efter studier i Mariestads Elementarskola och Skara Läroverk hamnade han i Uppsala. Där gjorde han sig snabbt känd som en utomordentlig språkbegåvning, han lärde sig snabbt nya språk och trängde djupare in i gamla. Naturligtvis tillhörde Ekblom Västgöta Nation.

Denna betraktades länge som en nation av teologer och bondestudenter, enligt malisen förläste sig en tredjedel, en tredjedel kom på avvägar och bara en tredjedel tog examen. Västgötarna tillhörde ohjälpligt socialgrupp tre bland nationerna, men plötsligt tog man språnget upp till den högsta socialgruppen. Och det var helt Richard Ekbloms förtjänst. Det var nämligen sed att nationerna vid vissa högtider uppvaktade varandra och man passade då också på att skända varandra, bl a genom elaka och äreröriga tal. En vårkväll i början av seklet gästades Västgöta Nation av stockholmarna, som ansågs ha den finaste nationen i Uppsala med en rad välbeställda och prominente studenter. Denna kväll skulle de trycka ned de vadmalssklädda västgötarna

i deras smorläderstövlar, det hade de bestämt. För den skull hade man tagit med sig universitetslektorer i franska, spanska och engelska och dessa höll var för sig på sina språk spirituella och elaka tal som totalt gjorde ned de arma västgötarna. Vem skulle bemöta dem? Jo, en ung fryntlig man i pincené reste sig och på respektive lektors språk berättade han för stockholmarna vilket eländigt storstadspatrask de var. Jublet bland västgötarna bröt loss. Detta var svar på tal som hette duga. Men man hade skrattat för tidigt, stockholmarna hade ett ess i ärmen.

Den ryske militärattachén var nämligen nationens gäst och denne leddes nu fram på ostadiga ben för att på ryska ta knäcken av västgötarna. Den svenska punschen hade visserligen haft ett ödesdigert inflytande på honom, men i sämre kondition var han inte än att han kunde sätta några bondstudenter på plats. Trodde alla. Men döm om allas förvåning då den unge västgöten svarade denne moskovit på flytande ryska. Succén var given och blev än större då ryssen, som uppträdde i full uniform, drog sabel och utmanade på duell. Ekblom, det var naturligtvis han, hade oförsiktigt nog råkat påminna om det nyss utkämpade rysk-japanska kriget. Innan det kom till handgripligheter hade dock stockholmarna övermannat ryssen och han leddes iväg för att lugna ned sina upprörda känslor.

Det var på detta sätt som Richard Ekblom presenterade sig för Uppsala och västgötarna klättrade upp ett par pinnhål på den sociala rangskalan.

Pråmdragare

Fastän Ekblom börjat studera franska och spanska, kom hans huvudintresse snart att riktas österut och han blev senare professor i slaviska språk. Under tiden före första världskriget reste han varje sommar i det gamla Ryssland och han njuter av att åka tredje klass på tågen, han iakttar människorna och tränar sitt språköra. Det är Ekblom som kopplar samman ryska ortnamn med vikingatågen och han påvisar att många ryska namn på forsar och fall i ryska floder är svenska.

Under det att han studerar ortnamnen vid sjön Ilmen praktiserar han också som pråmdragare. Han berättar: - Ibland gick jag och mina kamrater ned till flodstranden och hjälpte till att släpa pråmar. Vi lade dragtrossen över våra axlar och bröst och halade och halade medan pråmdragarna av facket sjöng. Det tyckte jag var trevligt. Jag var nämligen inte helt obevandrad i yrket. Redan som gymnasist hade jag gått med galeasen Pålsson av Mariestad med kvarnstenslast till Göteborg. Lugnåsbärgets kvarnstenar var vid den tiden de bästa i världen. Nu ligger schakten öde. Vid Brinkebergskulle, söder om Vänersborg hade jag hjälpt till att släpa båten genom slussarna. Jag minns ännu hur man sjöng.:

Och så en dag gick jag ett slag i Lugnåsbärgets djup och halade upp en kvarnsten och rulla den utför ett stup. Jag rulla den ned till Vänern och la den i min slup och sålde den för stora, stora pengar.

Uniformer

I Ekby fanns det på 1800-talet liksom i hela Sverige indelta soldater och Richard Ekblom kunde som barn beundra deras färggranna uniformer. Dessa kommer han i håg vid åsynen av de eleganta ryska officerarna och han jämför som vanligt. Han berättar: - Jag föddes i en by på i runt tal tvåhundra själar. Den utgjorde på sätt och vis en stat i staten med eget försvarsväsen.;

tre man infanteri, av vilka en var skaraborgare och två tillhörde Västgöta regemente och två man kavalleri-husarer. Husarerna stod högst i kurs. Då de vid Lutherfesten 1883 och vid andra liknande tillfällen uppträdde i sina revbensuniformer med päls på rygg, då såg man inte åt de övriga, i högtidligheten deltagande delarna av armén. Det var snälla husarer. Jag minns när hela Vadsbo skvadron mötte upp i byn. Det var på sen sommaren. Så vitt jag minns var det samling för inryckning till heden. Då var det liv och rörelse. Redan klockan fyra på morgonen hördes hornsignaler och då smög vi småttingar oss ut och traskade barfota i det daggstänkta, men mjuka vågdammets ned till den bygata, där hästarna bundna i sina halsremmar, stod uppställda i en lång rad. Rykningen var redan i full fart. Den försiggick under sång. En husar stod i ena ändan av raden, tog upp en versrad och så tog de följande vid i tur och ordning, i den mån de hade sångröst. Jag lärde mig många visor innan jag kunde läsa. Och husarerna sjöng inte som vanliga knektar, de sjöng med darr. Vi föreställde oss att skakningen på hästryggen skänkt deras halsinredning denna oskattbara gåva,

Eklblom, som själv var en intresserad och god sångare med en omfattande repertoar av gamla visor, hade säkert lärt sig sin sångteknik av sin barndoms husarer.

Dialektforskare

Det är klart att en språkman som Eklblom måste intressera sig för dialekter. Det verkar då naturligt att hans hembygds vilda tungomål blir föremål för en vetenskaplig undersökning. Denna är den enda som finns över Vadsbomålet och med stor noggrannhet drar Eklblom gränser mellan uttalet gubbe och gobbe, mellan väj och väg och mellan folk och fölk o s v. Ibland kan man i hans böcker träffa på dialektprov från Ekby, som t ex när han berättar om skomakarkäringa som åt med skomakarkniven. – Nu sa ja tala om nåt roligt för er om ena kärring. Ho va skomakerska och ho åt en gång mä sin gobbes krokkniv. Då skar ho opp dän ena månnagipa, ena bra skära som geck neråt, för dä va dän vinstra månnagipa. Å då geck ho te doktern, å ho tog kniven mä sej för te visa här ho gjort. Å då så sa ho: Så gjole ja. Män då skar ho opp dän annra månnagipa mä, män dän skära geck oppåt förstårs. Å sen såj kärringas käft ut som dä ena f-et på en fiol.

Inspektör

Eklblom hade ett fenomenalt minne och var mycket musikalisk. Därför kunde han sjunga många av de visor han hört i sin ungdom eller på sina resor och han gjorde det gärna. Västgöta nation i Uppsala gjorde honom till sin inspektör och ingen fest blev en riktig fest om inte Richard Eklblom var där och på sitt oeffterhärmliga vis framförde någon av sina visor. Han slog ofta takten med sin nyckelknippa och hans mest omtyckta visa var nog Vadsbo skvadrons visa:

:/:Var skall jag mig en flicka finna
som är så skön som alpens ros :/
För du och jag, vi bygga oss en boning men var?
Jo, där näktergalen sina drillar slår, ja drillar slår,
där månen lyser så förtroligt,
där bäcken rasslar böljan slår.

Den visan sjöngs än i dag alltid på gasqer, middagar och sammankomster på Västgöta Nation. Sista gången som Richard Eklblom själv sjöng den på nationen var 1958. Året efter dog han, in i det sista sysselsatt med språkliga undersökningar och forskning.

Tore Hartung

DAGBOK FRÅN UD

VOLYM 1

Högdramatik i UD
Ubåtar, protestnoter och annat
(1981-1983)

DAGBOK FRÅN UD innehåller dagboksanteckningar från Bo J Theutenbergs tid i UD (1966-1988), men även från hans tid inom Försvaret och vid universiteten i Uppsala och Stockholm. Den kompletta versionen av DAGBOK FRÅN UD omfattar totalt cirka 1600 -1700 boksidor och kommer att utges i 5 volymer. Volym 1 utkom från trycket den 20 december 2012. Volymer 2-5 följer därefter med vissa mellanrum.

Då detta är ett omfattande bokprojekt utges böckerna av STOCKHOLM INSTITUTE OF INTERNATIONAL LAW ARBITRATION AND CONCILIATION (SILAC) (www.stockholmstituteofinternationallaw.se).

Volym 1 omfattar 320 sidor med foton, kartor, dokument i svart-vitt och färg samt personregister, trådbunden med mjuka pärmar.

Den kan beställas genom <http://www.theutenberg.se/>
Pris 270 kronor inklusive frakt/porto inom Sverige.

Antikvariat Wetter
Göran Midman Hjo
Västgöta- & Vätternlitteratur
Litografiska tryck,
Tersner, J A Berg, G Mellin, Billmarck
Tunnbindaregränd 1 A
544 30 Hjo
www.antikvariatwettern.dinstudio.se
0503-655895, 076-5547970
www.bokborsen.se

Hon berättar i bronsbilder

Vårtecken. Trots drivorna känns djäknerna med sig sånglärka som ett vårtecken.

Vid stranden av Lidköpings berömda älv står en tidig feminist i brons. Hon verkar vända ryggen åt kyrkan, men det handlar nog om att hon tittar bort mot platsen där hennes glasmästeri skulle ha legat, om hon och den funnits i verkligheten. Nu är Sara Videbäck en romanfigur, men har både gata och butik i Lidköping.

Det är konstnären Wanja "Nones" Håkansson som skapat hyllningen till denna den förmodligen mest kända av Lidköpingsflickor, och den som sett till att hon fått en framträdande plats vid Lidan. Wanja är själv född i Lidköping och blev senare Skaradjäkne, det finaste man kan bli. Så på plats i skuggan av domkyrkan och nära gamla läroverket står en staty över Djäknerna, en Skaragymnasist med en symbolisk sånglärka i handen. Skulpturen skulle från början ha varit abstrakt, men Wanja Håkansson insåg att det inte passat i miljön, så nu föreställer det en verklig Skarastudent. En liten bit bort vid Domkyrkan finns bronsreliefer som visar sambanden mellan Skara skola, domkyrkan och biblioteket. Och i jämställdhetens namn finns en bronsgrupp vid Katedralskolan som föreställer gymnasieflickornas egen sånggrupp Octo Puellae.

Däremot går det inte längre att se hennes modell av det berömda Hospitalet i Skara, som fanns vid parkeringen vid slakteriet. Den stals och har nog smält ned.

Wanja Håkansson har i en vacker bok med massor av konstnärliga bilder sett tillbaka på sitt liv, och får god hjälp av Stefan Hammenbeck, som blygsamt nog kallar sitt bidrag för förord, men som är en gedigen beskrivning av Wanjans liv och konst.

De flesta har nog bara mött Wanjans offentliga konst men tack vare boken kan vi se massor av intressanta målningar, skisser och mindre skulpturer. Mycket finns dessutom att se inomhus, och med den här boken som vägledning kan man åka runt och titta in i olika offentliga miljöer.

Det är en vacker liten bok, och dessutom glädjande nog skriven helt utan det kulturella tungomålstalande som så ofta kännetecknar beskrivningar av konst. Detta är alltså en bok att på flera sätt njuta av, inte minst som vi här får förklaringar till bakgrunden till skulpturer i vår omgivning.

Hennes offentliga konst startade egentligen i Mariestad redan 1982. Då skapade hon en bild ut tonårslivet i form av Träff. Den står utanför Högelidsskolan och visar två ungdomars möte över en cykel. Men den är gjord av 16 millimeters fartygsplåt, senare har hon övergått till att gjuta sina figurer i brons. Ungdomarna på träff gjordes med hjälp av Hyringasmen som välkomnade henne krasst till smedjan: Jag hjälper dig gärna. Men kommer det nån med en avbruten harvpinne, får du vänta.

Unik. Arbetaren på väg till jobbet med sin unikabox. Bilder: Hans Menzing

I Mariestad finns också den skulptur som nog fångat mitt hjärta mest, Bruksarbetaren. En lätt kutryggig person står lutad över sin cykel just på väg till jobbet, och på pakethållaren finns den då obligatoriska unikaboxen. En ful och opraktisk låda i förädlad papp som bl a innehåll arbetarens lunch. Och denna unikabox tillverkades här i Mariestad.

Så blir Wanja Håkanssons konst ofta berättelser i brons om livet för inte så länge sedan.

Hans Menzing

Självbiografiska anteckningar. Skulptur, måleri. Författare: Wanja "Nones" Håkansson. Förlag: Eget adress Götene. 64 sidor med massor av vackra färgbilder. Pris 180:-. Plusgiro 59 24 33-7.

Tim G. S. Schröder
Rara Böcker, Handskrifter,
Tryck & Teckningar

Internetantikvariat
www.timschroeder.se
antikvariat@timschroeder.se
Tel: 0709285228

Lagom naturlig natur för vacker sommarvilla

Akvarell av J.F. Weinberg, år 1795.

Visst är det en sommarstuga att avundas. Idag kallas det Gunnebo slott, men på sin tid var det ett sommarnöje för en Göteborgsfamilj med alltför mycket pengar. De kallade det Villa, men den stora bokstaven avslöjade att även de tyckte att anläggningen var något extra.

Även 1700-talet hade sin gröna våg, fint folk som i Rousseaus anda ville tillbaka till naturen. Fast naturen måste förstås vara måttligt naturlig, och helst borde den se lite italiensk ut. Så det kostade att hålla sig med Villa på landet.

Grosshandlaren John Hall i Göteborg var kanske rikast i Sverige och hade råd, men hans fru berättar i brev om hur byggandet av Gunnebo frestade på kassa och humör, hennes man har ideligen elakt humör och därmed är det lätt att förstå hur roligt jag har det, skriver fru Hall.

Arkitekten hette Carl Wilhelm Carlberg och han tog tid på sig, men så blev det bra också. 1796 stod sommarstugan i en naturligt vacker del av Mölndal klar och ansågs på sin tid som kanske landets dyraste och stiligaste träbyggnad. Sedan dess har den genomgått mängder men mirakulöst har 1700-talsmiljön kärleksfullt återskapats, och hantverket och den ekologiska odlingen har en huvudroll.

Kulturskribenten Eva Keweter, som kan förmedla minnen från sin mormors mors somrar på Gunnebo, ger en bred och detaljrik bild av den rika värld i Göteborg som kunde hålla sig med sommarstugor av det här slaget, flera av de ledande där gav ännu bestående avtryck i staden. Vi får veta mycket om affärer, liv och romantik, men också följa med på en rundvandring i slottet där mängder av intressanta detaljer presenteras med fotografiers hjälp.

Trädgårdsjournalisten Gunnel Carlsson beskriver de många olika trädgårdarna och så får vi ta del av ett 40-tal recept där Gunnebos ekologiska köksträdgårdar i stor utsträckning levererar ingredienserna.

Det är en mycket vacker bok om en mycket vacker anläggning, som ännu kan ge en bra bild av hur överklassens sommarnöje kunde se ut under 1700-talets sista år. En rad spännande människoöden bidrar till läslustan, men allra mest fångar nog bilderna som håller mycket hög berättande klass. I dem hittar man ett myller av intressant information som man förmodligen missar vid en rundvandring.

Hans Menzing

Gunnebo – Historien, hantverket, trädgårdarna, maten. *Författare:* Eva Keweter och Gunnel Carlson. *Fotografer:* Ralf Turander, Tomas Yeh. *Recept:* Patrik Sewerin. *Förlag:* Arena. 256 sidor i stort format med massor av färgbilder och matrecept.

Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

BISKOP BRASK
1513 2013

www.brask2013.se

 Bert Moberg
Antikvariat

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökservice av böcker.

Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.

Korrekt bärdering

Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18, lörd 10-13

Varför glöms Sparlösasstenen?

Sparlösasstenen, en förbisedd västgötsk historiegåta.

Västergötland hade glömts bort i den svenska historien, det var en av slagträna i den våldsamma debatten kring TV-programmet Svearikets vagga i början av 1980-talet. Det stämde då, även om en rad andra landskap skulle kunnat klaga med samma rätt. Men Verner Lindblom och Bengt Råsled anser att vi fortfarande missgynnas, det påpekar de med skärpa i en liten Vitbok.

Oegentligheter i svensk forntidshistorisk forskning kallar de sin lilla bok, och den är en mycket skarp vidräkning med alla brister i historieskrivningen. Brister som ställer oss västgötar i en ogynnsam dager. Mest handlar det förstås om äldre böcker, men de har också hittat en rad punkter i nyare skrifter som är helt felaktiga. Och felaktigheterna talar alla om hur mäktigt gamla Uppsala var och glömmert Västergötlands stora roll.

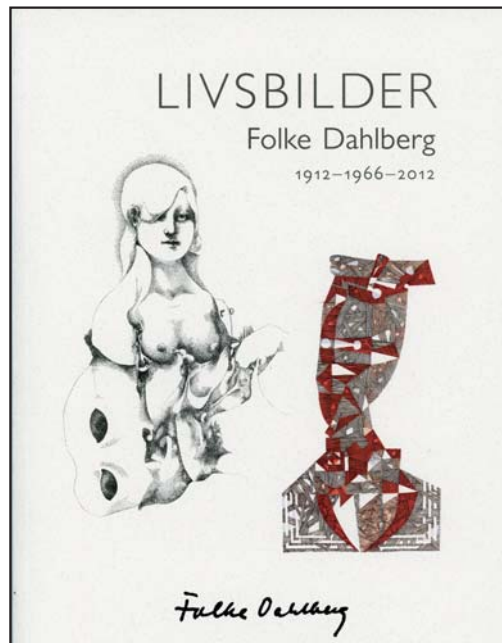
Ärligt talat så drogs mycket av detta upp redan i TV-serien och debatten kring den för 30 år sedan. Men visst finns det områden där det är lätt att instämma i kritiken. Så kritiserar Lundaprofessorn Dick Harrison för att ha nonchalerat Sparlösasstenen i sin nya storsatsning på Sveriges historia. Stenen i Sparlösa med sina bilder i klass med Gotlands bildstenar och text minst lika spännande som Rökstenens är kanske vårt märkligaste och mest gåtfulla fornminne. Vi har helt enkelt inte en aning om vad stenen vill berätta, den är svårt skadad och dessutom hävdar många forskare att bilderna och texten inte verkar höra ihop. Senaste (?) tolkningen gör gällande att bilderna skulle vara en hyllning till goterkungen Theoderic den store och bl a visa hans mausoleum i Ravenna. Spännande men kanske lite långsökt.

Så visst finns det historiska gåtor här i väst som pockar på sin lösning. Kanske borde boken mer visat på positiva vägar att gå i framtida forskning än att bara klaga på brister i det förgångna. För det är ju helt klart att det skett en enorm utveckling de senaste 30 åren, idag får den västgötska historien en helt annan uppmärksamhet.

Hans Menzing

”Vitbok”. Oegentligheter i svensk forntidshistorisk forskning. Författare: Verner Lindblom och Bengt Råsled. Förlag: Atreimi. 50 sidor i litet format.

Folke Dahlbergs verk på Västergötlands museum

Folke Dahlberg föddes i Askersund 1912. Om han hade fått leva så skulle han fått uppleva sin 100-årsdag 2012. Men nu blev det inte så, redan 1966 drucknade han i Vättern i Karlsborgsviken. Utställningen, som alltså är en minnesutställning, öppnar den 9 februari och pågår till en bit in i maj månad. Det är verken från utställningen på Konstakademien i Stockholm i november/december som visas på nytt i Skara. Skövde konsthall var erbjuden utställningen men var måttligt intresserade.

Folke Dahlberg Sällskapet har arbetat länge för att få minnesutställningen i hamn.

Konstverk har sökts i hela landet och en hel del okända verk har dykt upp ur gömmorna. Från Askersundstrakten har förstås de flesta hämtats upp men även runt Mariestad och i Blekinge. Familjen Dahlberg bodde som bekant i Sjötorp men fru Kristina hade tjänst på Johannesberg och även en tid i Karlshamn. Men bäst trivdes Folke när han fick bo i närheten av Vättern och allra bäst när han fick vistas på någon av dess öar. Kyrkogårdsön var en fast punkt under många somrar men han hade bott även på Stora Röknen där han byggde sin ateljéstuga. Militären vräkte honom men stugan står kvar, nu i Sällskapets ägo.

Folke var en särpling som vantrivdes i Askersund under sin uppväxt. Han var en avvikande yngling i den lilla staden och stadsborna hade svårt att se hans storhet.

Men på senare tid har vinden vänt, nu är hans verk omhuldade av närkingarna och han har tom fått en gata uppkallad efter sig.

Folke Dahlberg Sällskapet bildades 2002 och har alltså fyllt tio år. Brovaktarstugan i Karlsborg är Sällskapets kansli och här finns ett utställningsrum, öppet sommartid.

Sällskapet anses av kulturskribenter vara ”Sveriges bästa litterära sällskap” och har nu närmare 500 medlemmar varav ett flertal har tillkommit under minnesåret 2012.

Utställningen i Skara sponsras av bl.a. Föreningen för Västgöta-litteratur, AB Wahlström & Widstrand, Barbro Osher Foundation och av många medlemmar.

Oavsett om du gillar Folke Dahlberg för hans böcker eller för hans konst – medlemskap i Sällskapet står öppet för alla, plusgiro 386322-2, årsavgift 150:-.

www.folkedahlberg.org

Göran Midman

Årsmöte i 600-årsjubilerande Hjo!

Vår förening inbjuder till årsmöte, **lördagen den 6 april** i 600-årsjubilerande Hjo.

Hjo stad – som även kallas trästaden Hjo, bjuder i år på 600-årsjubileum. Årsmötet hålls i Hjo församlingshem, Regeringsgatan 12. Gatan ligger vid kyrkan nära Stora torget. Infart från Stora Torget eller Hamngatan.

Åldern på staden Hjo har en nutida och lustig historia. År 1935 beslutade de styrande i staden, att det skulle firas jubileum. De hade fått klart för sig, att staden var 350 år gammal. Landshövdingen höll tal inför ett par tusen personer. Skaraborgs regementes musikkår spelade, det var fest och glam!

Så småningom visade det sig, att staden var betydligt äldre än så!

Program:

13.00. Kommunstyrelsen ordförande, Catrin Hulmarker, hälsar välkommen till Hjo

13.10. Kommunens projektledare för 600-årsjubileet P G Ylander, själv författare, berättar om kulturkvarteret Pedagogien

13.30. Årsmötesförhandlingar och korande av årets Årets vackraste Västgötabok

14.30 ca. Grönköping – Nils Hasselskogs skapelse. Göran B. Nilsson, Lidköping kåserar om Grönköping

15.00 ca Föreningen bjuder på kaffe

Anmälan om deltagande i kaffeserveringen är nödvändig. Göres helst till email: sven-olof.ask@tele2.se eller via telefon till 0511-16540 (kvällstid).

De som önskar samåkning till Hjo, kan anmäla önskemål om detta vid anmälan, så kan vi försöka hjälpa till med detta.

För de som vill äta lunch före årsmötet finns följande restauranger.

I Badparken, granne med Vandrarhemmet Eira finns Frestelsen, öppnar 12, helgspecial 130:-.

I Hamnen, Rest. Bryggan, helgspecial 139:- reducerat med 10:- för Föreningens medlemmar. I Hamnen, Hamnkrogen, helgspecial 130:- I Hamnen, Feskeboa, lunchpaket 85:- röding med potatissallad, ätes inomhus eller utomhus Vid Torget nära Församlingshemmet, Restaurang Ming, prissvärt, en av de bästa kinesrestaurangerna i Kåkinda härad, enkel lokal och utan "potäter"

Vid Torget, Pizzeria Alexandra, pizzor.

Rariteter på auktion 2 mars

En synnerligen ovanlig västgötararitet säljs på auktionen i Vara församlingshem den 2 mars (med start 9.30). Digelius avhandling om Husaby, från 1740, med den rara kartan över Kinne- och Kinneferdings häradar. (Se detalj från kartan). Kartan är känd endast i sex eller sju exemplar!

Därutöver Sven Hofs Dialectus Vestrogothia, Tidgrens Västergötland från 1787. Beskrivningen över Hångsdala, Elgenstiernas ättartaflor. En stor mängd militaria samt bilbrochyrer och vykort från Tidaholms bruk.

Före lunch berättar Tore Hartung om två "1800-talskvinnor från Varabygden".

**Välkommen till
auktionen!**